

Wiesław Delimat

Międzyuczelniany Instytut Muzyki Kościelnej w Krakowie

René Jacobs kończy 70 lat, czyli Bach dla wymagających

Urodzony w 1946 roku René Jacobs świętuje w tym roku swe 70. urodziny. Obserwując jego niezwykłą aktywność artystyczną, która w ostatnich kilkunastu latach nabrała wyjątkowej dynamiki, trudno wyobrazić sobie tego wybitnego śpiewaka i dyrygenta w roli muzycznego seniora.

René Jacobs jest czynnym artystą niemalże od dzieciństwa. Mając siedem lat, został śpiewakiem Katedralnego Chóru Chłopięcего w swym rodzinnym mieście, Gandawie. Mimo niewątpliwego talentu muzycznego wybór zawodowej drogi życiowej nie był dla młodego Belga całkowicie oczywisty. Równoległe z nauką śpiewu rozpoczął studia z zakresu filologii klasycznej na Uniwersytecie w Gandawie. Decyzję o całkowitym poświęceniu się muzyce podjął dzięki spotkaniu z kilkoma wybitnymi muzykami. Jego mistrzami byli: Alfred Deller¹, który uczył go sztuki barokowego śpiewu, oraz bracia Kuijken² i Gustav Leonhardt³, dzięki którym Jacobs zafascynował się muzyką dawną. Deller pozwolił młodemu Jacobsowi

¹ Alfred Deller (1912–1979) – angielski śpiewak operowy (kontratenor) i dyrygent, popularyzator barokowych technik wokalnych. Wykonywał głównie angielską muzykę renesansową i barokową. Założyciel zespołu Deller Consort. Ceniony pedagog. Kawaler Orderu Imperium Brytyjskiego.

² Sigiswald Kuijken (1944) – belgijski skrzypek i dyrygent grający na instrumentach z epoki baroku. Założyciel zespołu La Petite Bande, z którym dokonał wielu nagrań muzyki barokowej i klasycystycznej, w tym oper Wolfganga Amadeusza Mozarta; Wieland Kuijken (1938) – wiolonczelista i gambista, jeden z prekursorów gry na instrumentach historycznych w XX wieku. Oprócz działalności koncertowej i fonograficznej znany ze swej działalności pedagogicznej jako profesor konserwatorium w Brukseli i Hadze; Barthold Kuijken (1949) – flecista, grający na fletach prostych i barokowym flecie poprzecznym, pionier stylowego wykonawstwa muzyki baroku. Solista i kameralista, a także ceniony pedagog.

³ Gustav Leonhardt (1928–2012) – klawesynista, organista, dyrygent, muzykolog, nauczyciel i wydawca. Jeden z największych w XX i XXI wieku autorytetów w dziedzinie stylowego wykonawstwa muzyki dawnej. Wykonał podczas swych koncertów i nagrał na płyty większą część repertuaru mistrzów renesansu i baroku. Centralne miejsce w programach jego koncertów zajmowała muzyka Jana Sebastiana Bacha. Wychowawca wielu pokoleń wybitnych

odkryć, iż ma on naturalne predyspozycje pozwalające śpiewać głosem altowym. W latach 60. XX wieku była to umiejętność rzadka. Niewielu wokalistów uświadamiało sobie, iż zapomniana sztuka artystycznego operowania rejestrem fałsetowym stanie się wkrótce powszechna w wykonawstwie muzyki dawnej. Jacobs był jednym z pierwszych w XX wieku mężczyzn muzyków, którzy posiadli umiejętność artystycznego wykonywania altowych partii w dziełach największych mistrzów baroku. Jego kreacje w historycznym już dziś nagraniu kantat Johanna Sebastiana Bacha pod dyrekcją Gustava Leonhardta⁴ uznane zostały przez wielu krytyków za jeden z największych atutów tej mistrzowskiej interpretacji. Podobnie było z pochodzącym z roku 1985 nagraniem *Mszy b-moll* czy nieco późniejszą (1989) rejestracją *Pasji wg św. Mateusza* Bacha i wieloma innymi nagraniami, w których Jacobs prezentował szlachetną barwę altowego głosu, połączoną z charakterystycznym dla niego różnicowaniem dynamiki i wyrazistym *vibrato*.

Istotnym rysem muzycznej działalności René Jacobsa była i jest do dziś jego pasja pracy zespołowej. Już w 1977 roku założył zespół Concerto Vocale, z którym na scenach Europy i Azji wykonywał dzieła Charpentiera, Monteverdiego, Cavalliego i wielu innych. Nagrania oper Claudio Monteverdiego, dokonane przez ten wspomniały zespół w latach 90. XX wieku, do dziś uznawane są za wzorcowe. Praca z zespołem Concerto Vocale stała się dla Jacobsa impulsem do podjęcia studiów z zakresu dyrygentury. Od lat 80. XX wieku Jacobs już nie tylko śpiewa, ale także dyryguje coraz większą liczbą koncertów i przedstawień operowych. W krótkim czasie uznany zostaje za jednego z najwybitniejszych dyrygentów operowych na świecie, stając się gwiazdą najważniejszych scen operowych, do których należą między innymi: Théâtre Royal de la Monnaie w Brukseli, Staatsoper w Berlinie, Festiwal w Aix-en-Provence, Théâtre des Champs-Élysées w Paryżu i Opera Wiedeńska. Większość ze swoich produkcji rejestruje jednocześnie na płytach. Obok oper nagrywa wiele oratoriów mistrzów renesansu, baroku i klasycyzmu, a także symfoniczne dzieła klasyków wiedeńskich. Niektóre z tych nagrań uchodzą za mistrzowskie. Do takich zaliczyć można na przykład wspomniane już opery Monteverdiego, ale także kilka oper Haendla (*Saul*, *Flavio*, *Rinaldo*, *Giulio Cesare*), Telemanna, Keisera, a nade wszystko Mozarta. Opublikowane w roku 2005 przez

muzyków tej miary co: Bob van Asperen, Alan Curtis, Richard Egarr, Philippe Herreweghe czy Christopher Hogwood.

⁴ Johann Sebastian Bach, *The Sacred Cantatas* (Teldec-Edition *Das Alte Werk*) Paul Eswood, Kurt Equiluz, Thomas Hampson, Robert Holl, Rene Jacobs, Philippe Huttenlocher, Max van Egmond. Tölzer Knabenchor, Wiener Sängerknaben, Collegium Vocale Gent, King's College Choir, Concentus Musicus Wien, Gustav Leonhardt, Nicolaus Harnoncourt–Teldec 1970–1988.

francuską wytwórnię Harmonia Mundi nagranie *Wesela Figara*⁵ prowadzonego przez René Jacobsa uhonorowane zostało nagrodą Grammy jako najlepsze nagranie operowe powstałe w roku 2004.

Oddzielną, a zarazem dość pokaźną grupę nagrań René Jacobsa stanowią jego interpretacje muzyki Johanna Sebastiana Bacha. Oprócz wymienionych wcześniej rejestracji, w których Jacobs prezentował się jako wokalista, znacznie liczniejsza jest seria płyt, na których występuje on w roli dyrygenta. Większość z nich zarejestrowana została dla wytwórni Harmonia Mundi. Wszystkie zostały nagrane z udziałem dwóch berlińskich zespołów – RIAS Kammerchor i Akademie für Alte Musik Berlin. Pełna lista Bachowskich nagrań Jacobsa przedstawia się następująco:

- *Missa h-moll* BWV 232 (Martinpelto, Fink, Köhler, Pregardien, Görne, Selig, RIAS Kammerchor, Akademie für Alte Musik Berlin, dyr. René Jacobs) – Berlin Classics 1993;
- *Cantates profanes* BWV 201, 205, 2013 (Ben-Nun, Kiehr, Kammerloher, Scholl, Prégardien, Taylor, Azesberger, Trekel, Lika, Häger, RIAS Kammerchor, Akademie für Alte Musik Berlin, dyr. René Jacobs) – Harmonia Mundi 1996;
- *Weihnachts-Oratorium* BWV 248 (Röschmann, Scholl, Güra, Häger, RIAS Kammerchor, Akademie für Alte Musik Berlin, dyr. René Jacobs) – Harmonia Mundi 1997;
- *Motets* BWV 225–230 (Rubens, Kiehr, Fink, Türk, Kooy, RIAS Kammerchor, Akademie für Alte Musik Berlin, dyr. René Jacobs) – Harmonia Mundi 1997;
- *Matthäus-Passion* BWV 244 (Güra, Weisser, Im, Roterberg, Fink, Chappuis, Lehtipuu, Trümpy, Wolff, Kataja, RIAS Kammerchor, Staats- und Domchor Berlin, Akademie für Alte Musik Berlin, dyr. René Jacobs) – Harmonia Mundi 2014;
- *Johannes-Passion* BWV 245 (Güra, Weisser, Im, Schachtner, Kohlhepp, RIAS Kammerchor, Akademie für Alte Musik Berlin, dyr. René Jacobs) – Harmonia Mundi 2016.

Jak widać z powyższego wyliczenia, Jacobs starannie zaplanował nagranie kompletu najważniejszych dzieł wokально-instrumentalnych Bacha, do których z pewnością należą obydwie *Pasje* oraz *Msza h-moll* i *Oratorium na Boże Narodzenie*. Kolejne nagrania dzieli jednak ogromny dystans czasowy. Pomiędzy nagraniem *Mszy h-moll* (1993) i *Pasji wg św. Jana* wynosi on aż 23 lata. Fakt ten nie pozostaje bez

⁵ Wolfgang Amadeus Mozart, *Le Nozze di Figaro*, Véronique Gens, Patrizia Ciofi, Angelika Kirchschräger, Simon Keenlyside, Collegium Vocale Gent, Concerto Köln, René Jacobs, Harmonia Mundi 2004.

wpływu na interpretację dzieł. To, co najbardziej charakterystyczne dla muzycznej koncepcji Jacobsa w odniesieniu do wszystkich utworów, wyraża się głównie w starannym doborze solistów oraz znacznym rozbudowaniu grupy instrumentalistów, realizujących *basso continuo* na różnorodnym instrumentarium. Nagrania obydwu *Pasji* różnią się jednak znacząco od nagrań innych Bachowskich kompozycji. Wyróżnia je przede wszystkim teatralne podejście do interpretowanego tekstu. Sceniczne doświadczenia René Jacobsa odcisnęły piętno na interpretacjach *Pasji*, których narracja jest pełna napięcia i emocji. Niezwykłe oryginalne Bachowskie nagrania René Jacobsa nie każdemu prawdopodobnie przypadną do gustu. Trudno jednak odmówić im indywidualnego spojrzenia na powszechnie znane partytury, które wyróżnia je spośród dziesiątek nagrań proponowanych dziś słuchaczom przez wytwórnie płytowe. Przedstawione poniżej omówienie jednego z nich – *Pasji wg św. Mateusza* – pozwoli, być może, zrozumieć, na czym polega styl René Jacobsa w odniesieniu do interpretacji dzieł wokalnie-instrumentalnych lipskiego kantora.

Nagranie *Pasji wg św. Mateusza* BWV 244 Johanna Sebastiana Bacha zostało zrealizowane w Teldec Studio w Berlinie w sierpniu i wrześniu 2012 roku, zaś opublikowane 2 lata później na dwóch płytach kompaktowych wytwórni Harmonia Mundi (numer katalogowy 902156.57). Do płyty dołączona została bogato ilustrowana książeczka, w której na 174 stronach tekstu znajdziemy interesujące omówienie utworu oraz koncepcji wykonawczej René Jacobsa w językach francuskim, angielskim i niemieckim. Dodatkowo zawiera ona pełny tekst libretta oraz szczegółowe biografie artystów i zespołów uczestniczących w nagraniu.

Lista wykonawców przedstawia się następująco:

- Werner Güra – tenor (Ewangelista)
- Johannes Weiser – bas (Jezus)
- Sunhae Im – sopran (arie)
- Christina Roterberg – sopran (arie)
- Bernarda Fink – alt (arie)
- Marie-Claude Chappuis – alt (arie)
- Topi Lehtipuu – tenor (arie)
- Fabio Trümpy – tenor (arie)
- Konstantin Wolff – bas-baryton (arie)
- Artuu Kataja – bas (arie)
- Soliści RIAS- Kammerchor (Ancilla I, Ancilla II, Piłat, Żona Piłata, Piotr, Judasz, Setnicy)
- RIAS- Kammerchor
- Staats- und Domchor Berlin (przygotowanie Kai-Uwe Jirka)
- Akademie für Alte Musik Berlin
- René Jacobs – dyrygent

Przedstawiona interpretacja jest najkrótszą z dostępnych na płytach. Całość trwa nieco ponad 150 minut i jest około 20 minut krótsza niż większość podobnych stylistycznie, stosunkowo nowych nagrań tego utworu (Leonhardt, Herreweghe, Suzuki). Szybsze od prezentowanych w innych nagraniach tempo jest więc słyszalne w każdym niemal fragmencie kompozycji. Szczególnie jednak wyraźne jest to w ariach, co powoduje, że ich przekaz nie zawsze dobrze koresponduje z tekstem libretta. Dla przykładu medytacyjna aria tenorowa z chórem *Ich will bei meinem Jesu wachen* brzmi w opisywanym nagraniu niemalże jak parodia tekstu, na którym została oparta.

Zaproponowane przez Jacobsa żywe tempa wpływają jednak pozytywnie na interpretację recytatywów, które w połączeniu z fragmentami chóralnymi (*turba*) brzmią w przebiegu utworu niezwykle dramatycznie. Zabieg ten szczególnie frapująco brzmi w I części *Pasji Mateuszowej*, opisującej sceny w wieczerniku, dialog z uczniami, ostatnią wieczerzę i modlitwę w ogrodzie Getsemani, która interpretowana jest na ogół bardziej lirycznie.

Oryginalnym pomysłem dyrygenta jest także podział chórzystów nie na trzy zespoły (jak zapisano w partyturze), ale na cztery. Chór chłopięcy, uczestniczący zwykle (zgodnie z zapisem w partyturze) w wykonaniu chorału *O Lamm Gottes unschuldig* w chórze wstępnym oraz *cantus firmus* z finałowego chorału części I *O Mensch, bewein, dein Sünde gross* w nagraniu Jacobsa wykonuje także *cantus firmus* pozostałych chorałów. Ciekawostką jest także podział chóru pierwszego na dwa mniejsze zespoły, z których jeden wykonuje wszystkie partie zbiorowe, drugi zaś dołącza jedynie w chorałach i w rozbudowanych chórach, stanowiących ramy obydwu części. Jeśli dodać do tego fakt, iż chór drugi nagrany został w dalszym planie, otrzymujemy w efekcie bardzo interesujący zabieg akustyczno-przestrzenny, w którym głosy *turba* dobiegają do słuchacza z wielu stron i w różnym natężeniu dynamicznym. Szczególnie interesująco brzmi to we fragmentach dialogowanych, na przykład w chórze *Weissage uns, Christe*, w którym szyderczy głos krzyczącego tłumu wypełnia całą przestrzeń akustyczną nagrania.

Jakość wokalna, jaką prezentują zespoły chóralne, godna jest najwyższego uznania. Kameralny Chór Radiowy z Berlina jest najlepszym chyba zespołem wokalnym na świecie predestynowanym do wykonania Bachowskich *Pasji*. Absolutna perfekcja intonacyjna połączona ze znakomitą dykcją, a do tego zróżnicowana dynamika, ekspresja i plastyczność wyróżniają ten chór spośród wielu nagrywających Bachowskie arcydzieła.

Soliści dobrani zostali równie starannie. Barwy ich głosów idealnie odzwierciedlają najbardziej uniwersalne wyobrażenie o postaciach, których role interpretują. I tak – Johannes Weisser jako Jezus ujmuje słuchacza ciepłą barwą głosu, wzbudzającą w dialogach z uczniami zaufanie i współczucie, zaś w rozmowie z Piłatem

całkowite przekonanie o doniosłości wypowiedzianych przez siebie słów. Mimo iż dialogi najważniejszych w *Pasji* bohaterów odbywają się zawsze pomiędzy głosami basowymi (Jezus–Piłat, Jezus–Piotr, Jezus–Judasz), ich charakterystyka w nagraniu Jacobsa jest tak wyrazista, iż słuchacz w pełni rozumie przekazywane przez nich emocje. Głos Piotra brzmi miękko i pokornie, Judasza – fałszywie, zaś Piłata na zmianę groźnie i groteskowo, szczególnie wtedy, gdy nie jest on przekonany o słuszności swego działania. Najbardziej jednak wielobarwna jest interpretacja tekstu ewangelisty mistrzowsko przekazywana przez Wenera Güra, pełna odcieni i wieloznaczności, a także zróżnicowana dynamicznie, agogicznie i artykulacyjnie. Od strony wokalne głos wykonawcy partii ewangelisty brzmi po prostu nieskazitelnie.

Na temat gry Akademii für Alte Musik Berlin także można wypowiadać się jedynie w superlatywach. Zespół złożony z najlepszych niemieckich muzyków grających na instrumentach dawnych ma w swym składzie tak wybitnych instrumentalistów jak choćby skrzypek Bernhardt Forck, który w koncertującej partii arii *Erbarme dich* daje popis gry namiętnej i żarliwej, czy organista Raphael Alpermann, bez którego udziału partia *basso continuo* prezentowałaby zapewne zupełnie inną jakość.

Realizacja partii *basso continuo* zasługuje zresztą w omawianym nagraniu na szczególną uwagę. René Jacobs daleki jest od powściągliwości w traktowaniu tej znaczącej linii melodycznej. Jak się zdaje, pozwala on instrumentalistom w tym względzie na pełną swobodę, co skutkuje niezwykle bogactwem pomysłów improwizacyjnych oraz wyjątkową dynamiką linii basowej. Na uwagę zasługuje częste użycie niskiego rejestru organów. W obsadzie *basso continuo* oprócz wiolonczeli, kontrabasów i organów używa Jacobs także fagotu i lutni, której pozwala improwizować w warstwie rytmicznej, co powoduje chwilami prawdziwie perkusyjne efekty. Szczególnie wyraźnie słychać to w partiach chóralnych, którym głos lutni dodaje akcentacji, wzmagającej wrażenie napięcia i niepokoju (dzieje się tak na przykład w chorze *Wozu dienet dieser Unrat*).

Krytyczne uwagi można wysunąć jedynie w odniesieniu do szczegółów, których ocena zależy zapewne od indywidualnego gustu słuchacza. Osobiście najbardziej przeszkadzają mi w opisywanym nagraniu dwa elementy. Pierwszy, opisany wyżej, to zbyt pośpieszne tempa niektórych arii. Drugi, bardziej istotny, dotyczy interpretacji chorałów. W nagraniu, którego podstawową cechą jest bogactwo i improwizacyjność, schematyczne wykonanie tych ogniw budzi pewną konsternację. Prawie wszystkie chorały, niezależnie od przekazywanego tekstu, śpiewane są pełną dynamiką i w podobnym tempie. Zaskoczeniem jest także realizacja fermat, traktowanych zwyczajowo jako zakończenie frazy, połączone z miejscem na oddech. W wykonaniu René Jacobsa są one nienaturalnie wydłużone, co powoduje niekiedy brak korespondencji tekstu pomiędzy poszczególnymi zdaniem.

Dodatkowo fermata jest dla dyrygenta zwykle pretekstem do dynamicznego podkreślenia ostatniej sylaby, co pozostaje w sprzeczności z prawidłową deklamacją tekstu w języku niemieckim.

Nagranie Bachowskiej *Pasji wg św. Mateusza* dokonane pod kierownictwem René Jacobsa jest z pewnością próbą przeniesienia do muzyki oratoryjnej narracji charakterystycznej dla muzyki teatralnej. Dodajmy – próbą udaną. Poprzez swą dynamikę i ekspresję interpretacja ta obala mit, w myśl którego *Pasja Mateuszowa* jest kompozycją mniej żarliwą i dramatyczną niż *Pasja wg św. Jana* tego samego kompozytora. Choć niniejszy opis koncentruje się na indywidualnej ocenie poszczególnych grup wykonawców, należy podkreślić, iż to właśnie ich staranny dobór i współpraca są największą siłą omawianego wykonania. Jak wspomniano na wstępie, René Jacobs jest mistrzem pracy zespołowej, czego efekty słyhać wyraźnie w tej niezwyklej kreacji.

Mając świadomość, jak wiele współczesnemu odbiorcy muzyki ma do zaproponowania René Jacobs, z pewnym niepokojem myślę o tym, który obszar muzyczny wybierze za cel swych przyszłych działań artystycznych ten charyzmatyczny dyrygent. Muzyka Monteverdiego, Bacha, Haendla, Haydna i Mozarta zostały przez niego już gruntownie spenetrowane. Martwię się więc, czy wzorem innych dyrygentów nie będzie powracał do wykonywanego wcześniej repertuaru, chcąc przedstawić jego ulepszone wersje. Sądzę, że słuchacze oczekują raczej od tego artysty nowych pomysłów repertuarowych, związanych najczęściej z odkrywaniem muzyki zapomnianej. Pozostaje więc żywić nadzieję, że 70-letniemu Jacobsowi starczy energii, by przez kolejne lata inspirować i zachwycać kolejne pokolenia słuchaczy muzyki XVII i XVIII wieku, tak jak czyni to do tej pory.

Streszczenie

René Jacobs kończy 70 lat, czyli Bach dla wymagających

Wybitny wokalista i dyrygent – René Jacobs – świętuje w bieżącym roku swe 70. urodziny. Jego błyskotliwa kariera artystyczna trwa nieprzerwanie od ponad 50 lat. Działalność koncertowa Jacobsa łączy się nierozdzielnie z aktywnością fonograficzną. Artysta nagrał na płyty kilkaset utworów, dzieł reprezentujących różnorodne formy i style muzyczne. Istotnym i rozległym obszarem poszukiwań artystycznych Jacobsa jest muzyka wokально-instrumentalna Johanna Sebastiana Bacha. Do chwili obecnej jako dyrygent zarejestrował on na płyty wiele kantat oraz obydwie *Pasje*, *Oratorium na Boże Narodzenie*,

Mszę h-moll i komplet *Motetów* lipskiego kantora. Szczególne zainteresowanie słuchaczy wzbudzają nagrania *Pasji wg św. Mateusza* i *Pasji wg św. Jana* zrealizowane przez Jacobsoa w ostatnich kilku latach.

Opisywane w niniejszym przedstawieniu nagranie *Pasji wg św. Mateusza* Bacha jest jednym z najbardziej oryginalnych, jakie ukazały się w ostatnich latach na rynku płytowym. Interpretacja, pełna teatralnej narracji i kontrastów, zadziwia znakomitą obsadą wokalną, oryginalnym podejściem do realizacji warstwy agogicznej, a także niezwykle bogatą obsadą instrumentalną partii *basso continuo*. Porównanie nagrania Rene Jacobsoa z innymi dostępnymi na rynku płytowym wzbudza szacunek i szacunek dla oryginalnej, wręcz odkrywczej koncepcji dyrygenta. Nagranie jest w pewnym sensie podsumowaniem poszukiwań belgijskiego artysty, który słusznie uznawany jest przez krytyków muzycznych i melomanów za prawdziwego muzycznego wizjonera.

Summary

René Jacobs celebrates his 70th birthday, namely, Bach for the demanding

The distinguished singer and conductor – René Jacobs – celebrates this year his 70th birthday. He has pursued a spectacular artistic career for over 50 years. Mr Jacobs' concert activity has inexorably been linked with his phonographic accomplishments. The artist has recorded hundreds of masterpieces, works representing various music forms and styles. A vital and broad sphere of his artistic quest is the vocal and instrumental music of Johann Sebastian Bach. To date, as a conductor, René Jacobs has recorded many *Cantatas*, both *Passions*, *Christmas Oratorio*, *Mass in B minor* and the collection of *Motets* composed by the Leipzig Cantor. The listeners have particularly been captivated by the recently performed *Passions of St. Matthew and St. John*.

The recording of *St. Matthew Passion* by Bach, presented here, is one of the most unique ones that have been released in the last few years. The interpretation, vastly imbued with dramatic narrations and contrasts, enraptures us with superb vocal cast, original approach to agogic stratum and with opulent instrumental cast in *basso continuo*. Whilst comparing the recording of René Jacobs with the others available on the music market, the conception rendered by the Belgian conductor commands a great respect and admiration for its originality, if not for inventiveness. This recording is somehow a summary of the lifetime searches of the artist, rightly regarded by many critics and music lovers as a true visionary of music.

Słowa kluczowe Jacobs, dyrygent, kantata, pasja, *basso continuo*, interpretacja, nagranie

Keywords Jacobs, conductor, cantata, passion, *basso continuo*, interpretations, recording